

tot het midden van de negentiende eeuw niet ongebruikelijk was, gaat Veld eraan voorbij. Zijn concentratie op politieke meningsvorming betekent dat naast terechte signalering van veranderende opinies een kleine onderstroom van continuïteit snel over het hoofd wordt gezien.

Wanneer Veld het ontstaanstijdstip van politieke discussies over leerplicht verklaart, legt hij er wellicht iets te veel nadruk op dat juist toen *behoefte* aan algemene leerplicht ontstond, en benadrukt hij iets te weinig dat afgezien daarvan voor het eerst zich de *mogelijkheid* voordeed om een algemene invoering van leerplicht serieus ter discussie te stellen—bijvoorbeeld dankzij de algehele groei van het overheidsbudget, een factor die hij niet systematisch behandelt. Hiermee is niet gezegd dat Velds conclusies onjuist zijn: wel dat hij soms wat weinig ingaat op het beperkte karakter ervan.

H. van Setten

A. Knoester, ed., *Lessen uit het verleden. 125 jaar Vereniging voor de staathuishoudkunde* (Leiden: Stenfert Kroese, 1987, 533 blz., f75,-, ISBN 90 207 1601 8).

Dit is een hooggestemd boek, uitgegeven bij gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Vereniging voor de staathuishoudkunde (1862-1987), die eind 1986 het recht is verleend het predikaat 'Koninklijke' te voeren. Dit hooggestemd slaat niet alleen op de fraaie vormgeving van het werk en evenmin uitsluitend op het citaat van Prediker in het Ten geleide van redacteur Knoester (onder andere: 'er is geen einde aan het maken van veel boeken en veel doorvorsen is afmattig voor het lichaam' in Prediker 12: 12), maar in het bijzonder op de keur van onderwerpen en medewerkers die in dit jubileumboek aan de orde zijn. Hooggestemd is natuurlijk ook de titel van het werk, die zo nadrukkelijk vooropgesteld suggereert dat economen menen iets van het verleden te kunnen leren ofwel pretenderen zelf menige les te hebben gegeven. Knoester gewaagt in zijn Ten geleide van de fijne neus van de Vereniging voor zowel het signaleren van nieuwe inzichten in de economische theorie als voor het aangeven van een mogelijke toepassing in de praktijk. Wie terugblijkt op onze economische geschiedenis sinds 1862 ziet inderdaad een beeld oprijzen van de relatie tussen theorie en praktijk in bepaald positieve zin en had zich een boek kunnen voorstellen dat de geschiedenis van de Koninklijke vereniging langs deze lijn exposeerde. Groot werk waar zeker behoefte aan bestaat, maar aan dergelijk hooggestemd eenmanswerk viel blijkbaar niet te denken. Wellicht past het over vijftig jaar. Ongetwijfeld zal deze bundel dan een goed fundament vormen.

Twee invalshoeken stonden redacteur Knoester bij de samenstelling voor ogen: het demonstren van de boven al genoemde fijne neus en de ontwikkeling van het denken over economische vraagstukken in de onderhavige periode. Wetenschap en praktijk komen hierbij tot hun recht, wat voor de jaren 1973-1987 geleid heeft tot bijdragen van beleidsmakers als Den Uyl, Van Aardenne en Kok, die voor de contemporaine geschiedschrijving waardevol zijn. Een zeker gemis vormt het ontbreken van registers, vooral van namen van personen, maar nuttig voor raadpleging is de lijst van preadviezen vanaf 1893, omdat steeds onderwerpen werden behandeld die in het brandpunt van de actualiteit stonden en veelal een sterke nawerking bezaten.

Een staalkaart van de theorie en praktijk, noemt Knoester deze bundel in zijn afsluitende toekomstverkenning (485). Het heeft op deze plaats zin vooral de aandacht te vestigen op de bijdragen met een historische dimensie. Daartoe behoort in de eerste plaats de schets van de

verenigingsgeschiedenis die C. A. Verrijn Stuart in 1940 publiceerde en hier herdrukt is, gevolgd door een naschrift van redacteur Knoester. Deze verwijst daarin voor het vervolg tot 1970 naar de publikatie van G. M. Verrijn Stuart uit dat jaar, die hier niet herdrukt is. Voor de interne geschiedenis van de vereniging blijft dit stuk van belang. De indeling van het boek geschiedt vervolgens aan de hand van perioden waarvan de eerste de jaren 1862-1914 beslaat. J. P. Duyverman geeft in 'Rondom 'Staathuishoudkunde' een eenvoudig feitenrelaas van de groei van de economische wetenschap. Helaas zijn hiervoor niet de belangrijke proefschriften van P. H. C. Overmeer over G. K. van Hogendorp (uit 1982) en van Van de Laar over W. C. Mees (uit 1978) benut. M. H. J. Dullaart schetst daarna in 'Over werken en wonen in 'la belle époque' hoe tijdens de jaren negentig in de vereniging over de sociale kwestie werd gedacht en laat goed zien hoe daarin maar langzaam een kentering kwam naar een actiever overheidsingrijpen. Fraai in de toonzetting van theorie en beleid past A. Nentjes met 'Economisch liberalisme onder vuur. De Vereniging voor de Staathuishoudkunde gedurende het antebellum'. In de verhouding van theorie en beleid bezit de economische theorie en haar ontwikkeling volgens Nentjes, die daarbij de lijn tot het heden doortrekt, meer het karakter van een begeleidend verschijnsel. Dat is waar maar juist de wijze van verstrengeling met ideologieën, economische belangen en politieke preferenties geeft iets te zien van het karakter en het niveau van de economische theorie. Nentjes demonstreert het aan loonshoogte, werkloosheid en sociale zekerheid.

Het tweede deel van het boek beslaat de periode 1914-1945 en opent met P. W. Klein over 'Henri van Kol en de industrialisatie van Nederlands-Indië naar het model van Japan; hersenschim of gemiste kans'? Het vormt een boeiend artikel en bezit mede het belang dat het de betrekkelijk geringe aandacht voor de koloniën in de vereniging accentueert. Kwam Oost-Indië dan nog vier maal in de jaarlijkse preadviezen aan de orde, over West-Indië viel een volkomen stilte. Daarin speelde in de trant van Nentjes mogelijk het ontbreken van een begeleidende theorie een rol. Zeer lezenswaard, vooral voor wie in het onderwerp wil worden ingeleid, is hierna J. Tinbergen *Over modellen* met daarin de verwijzing naar de modellen in de biologie en het werk van de broers van de auteur, N. en L. Tinbergen. Waar de kwestie van de meting van het welzijn ter sprake komt, bezit ook de historicus een belang bij dit artikel. Dit deel over 1914-1945 besluit met een beschouwing van F. de Roos over 'De gave gulden', met name in de jaren 1918-1939, waarin theorie en beleid verhelderend samen gaan, en van M. M. G. Fase, getiteld 'Het voorportaal van het Nederlandse monétarisme 1914-1945', waarvoor eveneens de juist gegeven kwalificatie geldt. Het is goed dat de naoorlogse bloei van het monetaire denken in Nederland hier op zijn vooroorlogse wortels wordt beproefd en deze een evenwichtige waardering vinden. Het treffende is dat dit het laatste artikel met een uitvoerige literatuurlijst vormt, in dit geval een bron op zichzelf.

Gevoelsmatig bereiken we met het derde deel en de periode 1945-1973 de nabije geschiedenis. Oud-bewindslieden doen hier hun intocht met P. Lieftinck in 'Het Nederlandse financiële herstel 1945-1952; een terugblik', een mooie samenvatting van vroegere publikaties, gevolgd door J. E. Andriessen, 'Het economisch eldorado 1955-1965', een mijmering vol spot en ernst, en W. Drees, 'Van Zijlstra-kader naar 1%-norm', waarin het model van het streven naar 'stemmenmaximalisatie' wordt bekritiseerd. Drees jr. schreef hierover eveneens in de bundel voor Th. A. Stevers (*Openbare financiën in drievoud*, 1989) en dit artikel, 'Een bestel van benoemden' (135-148) is van dusdanig belang dat ik het op deze plaats met nadruk signaleer. De twee stukken horen eigenlijk bij elkaar. Heel nabij zijn vervolgens C. A. van den Beld, 'Het Centraal Planbureau, un peu d'histoire', naar mijn smaak te weinig, J. C. Siebrand, 'De jaren vijftig en de dynamiek van de naoorlogse groei' en J. J. van Duijn, 'De periode 1948-1973 in

perspectief. Deze twee laatste bijdragen verwijzen naar nuttige internationale literatuur en vormen daarmee een aanvulling op het bekende boek van Messing over de Nederlandse economie na 1945, dat geen van de heren overigens blijkt te kennen.

Het slotdeel over de jaren 1973-1987 bevat de actuele beschouwingen met een onderverdeling naar praktijk en wetenschap. Buiten de eerdergenoemde groeperen zich hier de politici Van Veen, Albeda en Lubbers nevens de wetenschapsbeoefenaren (soms tevens beleidsmakers) G. A. Kessler, S. K. Kuipers, P. J. L. M. Peters, P. B. de Ridder, D. B. J. Schouten en A. H. E. M. Wellink. Het voert te ver alle bijdragen te noemen en te becommentariëren. Ik volsta met de constatering dat alle onderdelen van de recente Nederlandse economische ontwikkeling en het beleid worden doorkruist en daaruit menige nuttige les wordt geput. In historisch perspectief treft het dat de economen nimmer zoveel invloed op het beleid hadden als in deze jaren. Hoe overigens de veelheid van het gebeuren ooit tot een economisch-historische synthese gebracht kan worden, blijft vooralsnog een raadsel, dat evenwel deze voortreffelijke bundel niet behoefde op te lossen.

Joh. de Vries

S. L. Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap. Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en huwelijk in Nederland 1870-1900* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, HSG Studies + Essays VI; Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1987, 359 blz., f48,-, ISBN 90 6861 017 1).

'Het onderzoek naar het vaderschap is verboden', zo luidde artikel 342 van het Nederlandse Burgerlijke wetboek uit 1838. Dit artikel belette ongehuwde moeders de verwekker van hun kind aan te spreken op hun vaderschap. In het laatste kwart van de negentiende eeuw kwamen er steeds meer protesten tegen dit artikel, met als gevolg een langdurige en ingewikkelde politieke discussie, die na 1900 uiteindelijk tot wetswijziging leidde.

Het proefschrift van de politicologe Selma Sevenhuijsen heeft dat politieke debat tot onderwerp. Zij onderscheidt daarin twee soorten argumentaties tegen artikel 342. De ene klaagde de dubbele moraal aan waar het artikel een uiting van zou zijn. In deze redenering was het onrechtvaardig dat alleen de vrouw de gevolgen van de gezamenlijke buitenhuwelijkse seks moest dragen, terwijl haar mannelijke partner vrijuit kon gaan. Sommigen koppelden hier een kritiek op het hele geldende huwelijksrecht aan: de vrouw zou binnen het huwelijk dezelfde rechten als haar man moeten krijgen, zodat ook daar meer gelijkheid zou ontstaan.

In de tweede argumentatie stonden de ongehuwde moeder en haar kind als sociaal probleem centraal. Ongehuwde moeders zouden vaak hun toevlucht nemen tot prostitutie omdat er geen andere wegen openstonden om in hun levensonderhoud en dat van hun kind te voorzien. De kinderen zouden opgroeien voor galg en rad. Afschaffing van artikel 342 BW zou daarom de bestrijding van prostitutie en criminaliteit bevorderen.

Uiteindelijk kregen de voorstanders van een algehele hervorming van het huwelijksrecht hun zin niet. Het probleem van de buitenechtelijke kinderen werd in 1909 geregeld met een afzonderlijke wet waarin de onderhoudsplicht van de verwekker ten opzichte van zijn natuurlijke kind vastgelegd werd. De kritiek op de dubbele moraal had dus wèl succes gehad.

Daarnaast was er een 'voogdijcomplex' gecreëerd waarin de overheid en hulpverlenende instanties de ouderlijke macht konden overnemen in situaties waar er voor kinderverwaarlozing